

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรมเพื่อสร้างสรรค์สังคมสันติสุข

Developing Factors Enhancing Public Consciousness Based on
Buddhadhamma for Creating a Peaceful Society

พระมหาวีรภัทร วีรภทโท¹

Phramaha Weerapat Weerapatto¹

¹วัดไร่ขิง พระอารามหลวง, ประเทศไทย

¹Wat Rai Khing, a royal temple, Thailand

Corresponding Author E-mail Weerapathoop@gmail.com

Received 20 October 2025; Revised 20 November 2025; Accepted 13 December 2025

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรมเพื่อสร้างสรรค์สังคมสันติสุข

พระมหาวิรัชกร วิรัชโท

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาโดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อสร้างสรรค์สังคมสันติสุข จากการศึกษาพบว่า ในสภาวะสังคมปัจจุบันที่เผชิญกับวิกฤตการณ์ด้านจริยธรรมและความเห็นแก่ตัว การปลูกฝังจิตอาสา ถือเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความสงบสุข โดยปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาประกอบด้วยปัจจัยภายใน ได้แก่ การตระหนักรู้อย่างมีสติและการมีจิตสาธารณะ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางสังคมและการสนับสนุนจากสถาบันต่าง ๆ ในการพัฒนาปัจจัยดังกล่าว หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ประกอบด้วย หลักสังคหวัตถุ 4 เพื่อเป็นหลักในการสงเคราะห์และเชื่อมประสานความร่วมมือในสังคม หลักพรหมวิหาร 4 เพื่อสร้างความเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น และ หลักสาราณียธรรม 6 เพื่อสร้างความสมัครสมานสามัคคีและการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล การบูรณาการพุทธธรรมเหล่านี้ช่วยเปลี่ยนผ่านจากการทำตามหน้าที่ ไปสู่ การทำด้วยปัญญาและเมตตา ซึ่งส่งผลให้เกิดการอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอย่างยั่งยืน ผลจากการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามแนวทางพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ช่วยลดความขัดแย้งในสังคม แต่ยังเป็นการสร้างรากฐานของสังคมสันติสุขที่สมาชิกมีความเอื้ออาทร เคารพในความแตกต่าง และร่วมกันรับผิดชอบต่อส่วนรวม บทความนี้จึงเสนอแนะว่าการสร้างสังคมสันติสุขต้องเริ่มจากการพัฒนาคนให้มีหัวใจแห่งการให้ โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นเข็มทิศในการบ่มเพาะจิตวิญญาณอาสาให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในทุกระดับของสังคม

คำสำคัญ: จิตอาสา; พุทธธรรม; สังคมสันติสุข; การพัฒนาจิตสาธารณะ

Developing Factors Enhancing Public Consciousness Based on Buddhadhamma for Creating a Peaceful Society

Phramaha Weerapat Weerapatto

Abstract

This academic article aims to propose a framework for developing factors that enhance public consciousness by integrating Buddhadhamma to create a peaceful society. The study reveals that in contemporary society, which faces ethical crises and individualism, cultivating public consciousness is a vital mechanism for driving society toward peace. The enhancing factors consist of internal factors, such as mindful awareness and public spirit, and external factors, including the social environment and institutional support. In developing these factors, Buddhist principles are integrated, including the Four Sangahavattu (Bases of Social Solidarity) for social assistance and cooperation, the Four Brahmavihara (Sublime States of Mind) to cultivate loving-kindness toward others, and the Six Saraniyadhamma (Virtues of Fraternal Unity) to foster harmony and mutual support. The integration of these Dhamma principles facilitates a transition from "acting out of duty" to "acting with wisdom and compassion," leading to sustainable self-sacrifice for the common good. The development of public consciousness through a Buddhist approach not only reduces social conflicts but also establishes the foundation of a peaceful society where members are empathetic, respect diversity, and share collective responsibility. This article suggests that creating a peaceful society must begin with developing individuals to have a "heart of giving," using Buddhadhamma as a compass to tangibly nurture the volunteer spirit at all levels of society.

Keywords: Public Consciousness; Buddhadhamma; Peaceful Society; Public Spirit Development

บทนำ

กระบวนการจิตอาสาในพระชนะพุทธศาสนา ในคำว่า จิตอาสา เป็นแนวคิดและกระบวนการสำคัญในการอุทิศตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการป้องกัน แก้ไขปัญหา หรือพัฒนาสังคมให้เจริญงอกงาม บนพื้นฐานของความเสียสละ ความสมัครใจ และความเต็มใจ โดยปราศจากความคาดหวังในผลตอบแทนที่เป็นวัตถุหรือตัวเงิน แต่มุ่งเน้นความสุขทางจิตใจและความภาคภูมิใจในฐานะเพื่อนมนุษย์เป็นสำคัญ (Hornby, 2005) จิตอาสาจึงเป็นมโนทัศน์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของเมตตาธรรมและความกรุณา อันเป็นการตระหนักรู้ถึงความทุกข์ยากของผู้อื่นแล้วนำมาเป็นความรับผิดชอบของตน เพื่อขับเคลื่อนระบบต่าง ๆ ในสังคมให้ดำเนินไปในทิศทางที่สร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ในทางพระพุทธศาสนา บุคคลผู้มีจิตอาสาสามารถนิยามได้ว่าเป็น ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ หรือผู้ที่มุ่งมั่นในการสร้างประโยชน์แก่อีกผู้หนึ่ง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) คุณลักษณะเด่นของผู้บำเพ็ญประโยชน์คือการมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคหรือความยากลำบากส่วนตัว มีเจตนาที่บริสุทธิ์ประกอบด้วยเมตตากรุณา มีความซื่อตรง และยึดมั่นในความยุติธรรมโดยปราศจากอคติ ทั้ง 4 ประการ ไม่ว่าจะเป็นความลำเอียงเพราะรักชัง หลง หรือกลัว โดยไม่นำความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา หรืออุดมการณ์ทางการเมืองมาเป็นอุปสรรคขัดขวางการทำความดี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553)

การที่บุคคลจะมีจิตใจอาสาได้อย่างสมบูรณ์นั้น จำเป็นต้องมีรากฐานความคิดที่ถูกต้องตามกระบวนการของอริยมรรค โดยเริ่มจาก สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และ สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการมองโลกและสังคมอย่างสร้างสรรค์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) กระบวนการทางจิตนี้มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ต้องอาศัยการปลูกฝัง กล่อมเกลา และพัฒนาผ่านสถาบันสังคมที่มี ภัคยาณมิตร เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ และเพื่อนร่วมงาน เป็นต้น ประกอบกับสภาพสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการบำเพ็ญประโยชน์ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่รองรับแนวคิดจิตอาสาอย่างหลากหลาย ทั้งในส่วนที่เป็นพื้นฐานทางความคิดและส่วนที่เป็นแนวทางปฏิบัติ เช่น พล 5, พรหมวิหาร 4, สังคหวัตถุ 4, อิทธิบาท 4 และ สาราณียธรรม 6 เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) แม้ว่าวิถีชีวิตดั้งเดิมของไทยจะแฝงไปด้วยจิตอาสาผ่านวัฒนธรรมการช่วยเหลือกันอย่างการลงแขกหรือความเกื้อกูลในชุมชน แต่ในปัจจุบันค่านิยมเหล่านี้กลับค่อย ๆ เลือนหายไปจากสังคมไทย เนื่องจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและสังคมเมืองที่ทำให้ผู้คนมีวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยม สูงขึ้น มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนและยึดถือค่าตอบแทนที่เป็นตัวเงินเป็นที่ตั้ง จนละเลยความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวม

โดยสรุปแล้ว จิตอาสาในพระชนะพุทธศาสนา มิใช่ปรากฏการณ์หรือแนวคิดอุบัติใหม่ที่เกิดขึ้นตามกระแสสังคมสมัยนิยม แต่หากเป็นการรื้อฟื้นหลักการปรารถนาประโยชน์ หรือการบำเพ็ญประโยชน์สุขเพื่อผู้อื่น ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่พระพุทธศาสนาได้ปลูกฝังและถ่ายทอดผ่านวิถีชีวิตชาวพุทธมาอย่างยาวนานกว่าสองพันปี การพิจารณาจิตอาสาผ่านเลนส์ของพระพุทธศาสนาช่วยให้พลเมืองสามารถก้าวข้ามขีดจำกัดของความเห็นแก่ตัว สู่การตระหนักถึงคุณค่าของการเสียสละที่ยังรากลึกในจิตใจ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นเข็มทิศนำทางในการมองความทุกข์ของผู้อื่นเป็นเสมือนความทุกข์ของตนเอง ในบริบทสังคมปัจจุบันที่เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นปัจเจกนิยมและการมุ่งเน้นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง หลักพุทธธรรมอาทิ สังคหวัตถุ 4 และสา

ราณีธรรม 6 ได้กลายเป็นกลไกเชิงพฤติกรรมที่สำคัญในการเชื่อมประสานความสัมพันธ์ที่เปราะบางให้กลับมาเข้มแข็งอีกครั้ง การบูรณาการพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการจิตอาสาไม่เพียงแต่เป็นการช่วยเหลือในเชิงวัตถุหรือร่างกายเท่านั้น แต่เป็นการสร้างระบบนิเวศทางสังคมแห่งการเกื้อกูลและไว้วางใจซึ่งกันและกัน ดังนั้น จิตอาสาตามหลักพุทธธรรมจึงเป็นนวัตกรรมทางจิตสำนึกที่จะช่วยหล่อหลอมให้พลเมืองกลายเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคมที่ตื่นรู้ พร้อมทั้งจะขับเคลื่อนสังคมไปสู่สันติสุขอย่างยั่งยืน การปรับเปลี่ยนจากสังคมที่ต่างคนต่างอยู่ไปสู่สังคมแห่งการแบ่งปันและเอื้ออาทรนี้เอง ที่จะเป็นคำตอบสำคัญในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ทางจริยธรรมและยกระดับคุณภาพชีวิตของมนุษยชาติให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขภายใต้หลักสันติธรรมและภราดรภาพ

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับจิตอาสา

การทำความเข้าใจนิยามของ จิตอาสา จำเป็นต้องพิจารณาผ่านมิติทางภาษาศาสตร์ พจนานุกรม และทัศนะของนักวิชาการ เพื่อให้เห็นถึงขอบข่ายและความสำคัญของมโนทัศน์นี้ในเชิงระบบ ดังนี้

นิยามเชิงนิรุกติศาสตร์และพจนานุกรม

คำว่า จิตอาสา เกิดจากการประสมคำสองคำ คือ จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพนึกคิด หรือภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ และคำว่า อาสา หมายถึง การเสนอตัวเข้ารับทำด้วยความสมัครใจ ความหวัง หรือความต้องการสมัครใจทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542) เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ใจที่รู้ คิด นึก ในอันที่จะเสนอตัวเข้าไปปฏิบัติการเพื่อประโยชน์สุขของเพื่อนมนุษย์

ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Volunteer Spirit หรือ Volunteer Mind ซึ่งมีรากเหง้ามาจากศตวรรษที่ 17 โดยเริ่มต้นจากการหมายถึงผู้ที่สมัครใจเข้าเป็นทหารโดยไม่ถูกบังคับ ปัจจุบันขอบเขตความหมายได้กว้างขวางขึ้นครอบคลุมถึงการอาสาเข้าไปทำกิจการใด ๆ โดยไม่จำกัดประเภทของกลุ่มหรือองค์กร นอกจากนี้ยังมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า จิตสาธารณะ และ จิตสำนึก ซึ่งหมายถึงความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เช่น ศาสนา หรือสิ่งแวดล้อม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

จิตอาสาในทัศนะทางพุทธศาสตร์และนักวิชาการ

ในทางพระพุทธศาสนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า จิตอาสาสอดคล้องกับหลักอริยวัฑฒิ หรือหลักแห่งความเจริญอย่างอริยะ 5 ประการ (ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา) โดยเฉพาะการมีจาคะ คือการเสียสละเพื่อส่วนรวม (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550) สอดคล้องกับทัศนะของ พระไพศาล วิสาโล ที่นิยามว่าจิตอาสา คือ จิตที่ยกระดับปัญญาภายในและสำนึกสาธารณะ นำไปสู่การมีส่วนร่วมเพื่อสังคมที่เป็นธรรม เป็นจิตที่เปี่ยมด้วย บุญ หรือความสงบเย็นจากการทำความดี

นักวิชาการอย่าง มนัส ชินูปการพงศ์ และ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ เห็นตรงกันว่าจิตอาสา คือ ความคิดที่ไม่เห็นแก่ตัว มุ่งช่วยเหลือผู้อื่นและมองโลกในแง่ดีบนพื้นฐานความเป็นจริง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2545) ขณะที่ในมิติเชิงประวัติศาสตร์สังคมไทย วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ ระบุว่าคำนี้เริ่มเป็นที่รู้จักผ่าน

เครือข่ายพุทธิกา และเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นจากเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ พ.ศ. 2547 ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกระแสการเสียสละแรงกายและสติปัญญาเพื่อสาธารณประโยชน์อย่างกว้างขวาง

องค์ประกอบของจิตอาสา จากการสังเคราะห์ความหมายสามารถสรุปสาระสำคัญของจิตอาสาได้เป็น 5 มิติ คือ

มิติ 1 จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม ความตระหนักรู้และคำนึงถึงผู้อื่น

มิติ 2 ความสมัครใจ การแสดงออกโดยไม่มีใครบังคับ

มิติ 3 การสำนึกสาธารณะ การดูแลรักษาสิ่งที่เป็นของส่วนรวม

มิติ 4 จิตบริการ การปฏิบัติที่มุ่งความสุขของผู้อื่นจากเจตนาดี

มิติ 5 จิตสำนึกทางสังคม การยึดมั่นในคุณธรรมและจริยธรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2550)

จิตอาสา คือมโนทัศน์ที่หลอมรวมระหว่าง จิต อันเป็นสภาพรู้คิด กับ อาสา คือการสมัครใจเสนอตัวเข้ารับทำโดยปราศจากการบังคับ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานและนักวิชาการต่างนิยามในทิศทางเดียวกันว่า คือการแสดงออกถึงจิตสำนึกสาธารณะ ที่มุ่งเน้นการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม โดยมีรากฐานมาจากเมตตากรุณาและการลดละอัตตาหรือความเห็นแก่ตัว ในทางพระพุทธศาสนา จิตอาสาสอดคล้องกับหลัก พรหิตประโยชน์ และ อริยวัฑฒิ โดยเฉพาะจาคะและปัญญาที่ยกระดับจิตใจให้ตื่นรู้และไวต่อการตอบสนองของความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างเท่าเทียมกัน จิตอาสาจึงไม่ได้จำกัดเพียงการให้สิ่งของหรือเงินทอง แต่ครอบคลุมถึงการสละแรงกาย แรงสมอง และเวลา เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่เป็นธรรมและสันติสุข ซึ่งกระบวนการทางจิตนี้ต้องอาศัยการปลุกฝังจากกัลยาณมิตรและการกล่อมเกลாத่างสังคมอย่างต่อเนื่องเพื่อเปลี่ยนผ่านจากวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยมสู่การเป็นพลเมืองผู้ตื่นรู้ที่มีความรับผิดชอบต่อโลกและเพื่อนมนุษย์

ปัจจัยที่ส่งเสริมและขัดขวางจิตอาสา

ในการปฏิบัติงานจิตอาสาเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและมีความต่อเนื่อง จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจของบุคคล ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับปัจจัยส่งเสริมการปฏิบัติงานตามหลักสากล ดังนี้

ปัจจัยด้านคุณลักษณะและสภาพแวดล้อม

การปฏิบัติงานจิตอาสาได้รับอิทธิพลจากปัจจัย 3 ลักษณะสำคัญ (สุทธิคำพร บำราญ, 2540) ได้แก่ 1) ปัจจัยส่วนบุคคล ซึ่งครอบคลุมถึงความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และมนุษยสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกับผู้อื่น 2) ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในการทำงาน แม้งานจิตอาสาจะไม่มีรายได้เป็นตัวตั้ง แต่โครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน วัสดุอุปกรณ์สนับสนุนที่เพียงพอ และระเบียบปฏิบัติที่เหมาะสม ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยจูงใจให้คนปฏิบัติงานได้อย่างเต็มความสามารถ (สมพงษ์ เกษมสิน, 2542) และ 3) ปัจจัย

ทางด้านสังคมและจิตวิทยา คือความภาคภูมิใจในหน่วยงาน ความรู้สึกปลอดภัย และการได้รับการยอมรับจากผู้ร่วมงาน

สอดคล้องกับแนวคิดของ David G. Moore และ Robert K. Burns ที่ระบุว่าความพึงพอใจและความเป็นมิตรในกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน รวมถึงการอุทิศตนเพื่องานและความยุติธรรมภายในหน่วยงาน เป็นปัจจัยเชิงบวกที่ทำให้บุคคลระบุตนเองเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร (สมนึก ปัญญาสิงห์, 2524) นอกจากนี้ ประสิทธิภาพของงานอาสาที่ยั่งยืนอยู่กับการกำหนดวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน การคัดเลือกผู้นำที่เหมาะสม และการติดตามผลการดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้สมาชิกรับทราบความก้าวหน้าและปรับปรุงการทำงานร่วมกัน (วนิดา ลี้มจิตสมบุรณ์, 2536)

ปัจจัยด้านการจูงใจและการมีส่วนร่วม

แรงจูงใจในการปฏิบัติงานจิตอาสาประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 4 ประการ (ธงชัย สันติวงษ์, 2545) ได้แก่ ลักษณะของคน (ความต้องการและทัศนคติ) ลักษณะของงาน (ความรู้สึกลึกถึงความสำเร็จ) สภาพของงาน (บรรยากาศและความเป็นธรรมในองค์กร) และลักษณะของผู้นำที่มีสไตล์การบริหารที่จูงใจ นอกจากนี้ การเสริมสร้างจิตอาสาที่ยั่งยืนต้องอาศัยกระบวนการการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นภารกิจสำคัญในการพัฒนา (ปริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, 2549) โดยเปิดโอกาสให้อาสาสมัครมีส่วนร่วมใน 4 มิติหลัก คือ

มิติที่ 1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดเป้าหมาย

มิติที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม สนับสนุนทรัพยากรและประสานความร่วมมือ

มิติที่ 3 การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ เพื่อเพิ่มระดับการพึ่งตนเองของชุมชน

มิติที่ 4 การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ การกระจายผลที่ได้จากการพัฒนาอย่างยุติธรรม

โดยสรุป ปัจจัยที่ส่งเสริมจิตอาสา ให้ก้าวพ้นจากการเป็นเพียงพฤติกรรมชั่วคราวสู่การเป็นวัฒนธรรมที่ยั่งยืน มีใจเรื่องของจิตใจที่มีเมตตาธรรมเป็นกุศลเพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยการประสานพลังระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยเชิงระบบอย่างมีเอกภาพ โดยในมิติส่วนบุคคลนั้น ความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ และมนุษยสัมพันธ์ถือเป็นทุนทางปัญญาที่สำคัญ ซึ่งต้องได้รับการสนับสนุนจากปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน การจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ครบถ้วนเหมาะสม และบรรยากาศในการทำงานที่ปลอดภัย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้นแรงจูงใจให้บุคคลกล้าที่จะอุทิศตนเพื่อส่วนรวมได้อย่างเต็มกำลัง นอกจากนี้ บทบาทของผู้นำหรือหัวหน้างานที่เปี่ยมด้วยความยุติธรรม ปราศจากอคติ และมีทัศนคติเชิงบวก ย่อมเป็นปัจจัยหลักในการสร้างความไว้วางใจและการยอมรับนับถือภายในกลุ่มอาสาสมัคร ซึ่งจะช่วยลดทอนอันตรายและเปลี่ยนผ่านจากวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยมสู่การระบุตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเพื่อประโยชน์สุขมหาชน กระบวนการที่สำคัญที่สุดคือการเปิดพื้นที่ให้พลเมืองมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญ ตั้งแต่การร่วมวางแผนโครงการ การตัดสินใจ การลงมือดำเนินกิจกรรม ไปจนถึงการได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาร่วมกันอย่างเท่าเทียม อันเป็นการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรับผิดชอบ

ต่อสังคมร่วมกัน เมื่อปัจจัยทางด้านจิตวิทยาที่ประกอบด้วยความภูมิใจและความศรัทธาถูกล้อมรวมเข้ากับระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ การปฏิบัติหน้าที่ของจิตอาสาในฐานะ ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ ตามหลักพุทธศาสตร์จึงจะเกิดความยั่งยืน สามารถขับเคลื่อนสังคมให้ก้าวข้ามวิกฤตการณ์และความเหลื่อมล้ำสถาปนาเป็นสันติวัฒนธรรมที่เน้นความเกื้อกูลและไว้วางใจกันเป็นรากฐานสำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่มีชีวิต

แนวคิดการสร้างจิตอาสาตามหลักพุทธธรรม

การสร้างจิตอาสาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งระบบผ่านหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) โดยเน้นกระบวนการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการรับใช้ผู้อื่นและสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทน พลเมืองผู้มีจิตอาสาตามนัยนี้จะอุทิศตนช่วยเหลือสังคมด้วยกำลังกาย ทรัพย์ และสติปัญญา อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้นอกจากประโยชน์ต่อส่วนรวมแล้ว ผู้ปฏิบัติยังได้รับ ประโยชน์ตน คือ ความสงบสุขและความอึดเอิบใจ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) โดยมีแนวทางการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมที่สำคัญผ่านหลักพุทธธรรม ดังนี้

การเสริมสร้างพลังด้วยหลักพละ 5

ในการปฏิบัติงานจิตอาสา หากขาดพลังแห่งความเชี่ยวชาญหรืองานนั้นย่อมสำเร็จได้ยาก หลักพละ 5 จึงเป็นธรรมที่ช่วยเสริมสร้างพลังในการทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ ประกอบด้วย

ศรัทธา ความเชื่อมั่นในคุณค่าของงานอาสาที่ทำ

วิริยะ ความขยันหมั่นเพียรและมุ่งมั่นในการแก้ปัญหา

สติ ความรอบคอบ ไม่ประมาทพลังเปลืองในการปฏิบัติหน้าที่

สมาธิ ความตั้งมั่นและใจที่จดจ่อต่อภารกิจเพื่อส่วนรวม

ปัญญา รอบรู้และเท่าทันสภาวะการณ์ของงานที่ทำอย่างแจ่มแจ้ง

เมื่อพลธรรมทั้ง 5 ประการทำหน้าที่เป็น อินทรีย์ หรือเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน จะส่งผลให้อาสาสมัครสามารถบริหารจัดการวิกฤตการณ์ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ โดยไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานจิตอาสาเกิดประโยชน์ต่อสังคม

การบ่มเพาะจิตใจด้วยหลักพรหมวิหาร 4

พรหมวิหารธรรมถือเป็น ธรรมเครื่องอยู่อาศัยอย่างประเสริฐ สำหรับอาสาสมัครที่ต้องทำงานใกล้ชิดกับชุมชนและผู้ตกทุกข์ได้ยาก โดยใช้เป็นพื้นฐานในการฝึกฝนจิตใจผ่านพฤติกรรมและการทำสมาธิ ดังนี้

เมตตา ความปรารถนาดีและไม่ตรีจิตที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีความสุข

กรุณา ความสงสารที่ผลักดันให้ลงมือช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ร้อน

มุกิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นคลายจากทุกข์หรือประสบความสำเร็จ

อุเบกขา การวางใจเป็นกลางเมื่องานสำเร็จหรือเมื่อได้ช่วยเติมกำลังความสามารถแล้ว เพื่อยอมรับผลตามความเป็นจริงโดยไม่เอนเอียง

หลักธรรมหมวดนี้ช่วยให้อาสาสมัครมองเพื่อนร่วมโลกเปรียบเสมือนญาติ และมีความสุขจากการให้โดยปราศจากความริษยา

การรักษาความเที่ยงธรรมด้วยหลักอคติ 4

ในการปฏิบัติงานอาสา อาสาสมัครอาจต้องเผชิญกับบุคคลที่มีความสัมพันธ์หลากหลาย ทั้งที่รักและที่ชัง ดังนั้นการป้องกันตนเองจากความลำเอียงจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความน่าเชื่อถือให้แก่งานจิตอาสา โดยต้องหลีกเลี่ยงอคติ 4 ประการ ได้แก่

ฉันทาคติ การลำเอียงเพราะความรักใคร่ชอบพอกัน

โทสาคติ การลำเอียงเพราะความโกรธเคือง

โมหาคติ การลำเอียงเพราะความหลงหรือความเขลาเท่าไม่ถึงการณ์

ภยากติ การลำเอียงเพราะความกลัวต่ออำนาจหรืออิทธิพล

สรุปการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรมเป็นกระบวนการบูรณาการองค์ความรู้ทางรัฐประศาสนศาสตร์เข้ากับหลักพุทธศาสตร์เพื่อยกระดับพลเมืองให้เป็น ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ อย่างยั่งยืน โดยมีรากฐานสำคัญมาจากความเข้าใจในนิยามของจิตอาสา ที่หมายถึงสภาพรู้คิดที่เสนอตัวเข้ารับใช้สังคมด้วยความสมัครใจ ปราศจากอึดตาและความหวังในสิ่งตอบแทน ซึ่งในปัจจุบันต้องเผชิญกับอุปสรรคจากวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยมและค่านิยมบริโภคนิยมที่ลดทอนจิตสำนึกสาธารณะ การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมที่มีประสิทธิภาพจึงต้องพิจารณาทั้งปัจจัยภายนอก อาทิ สภาพแวดล้อมการปฏิบัติงานที่เอื้ออำนวย การจัดการวัสดุอุปกรณ์ที่เพียงพอ และกระบวนการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย ควบคู่ไปกับการพัฒนาปัจจัยภายในผ่านการกลมเกลียวทางพุทธธรรม โดยใช้หลักพละ 5 เพื่อสร้างพลังแห่งศรัทธาและความรอบรู้ในการบริหารจัดการภารกิจ ใช้หลักพรหมวิหาร 4 เป็นเครื่องอยู่อาศัยประเสริฐทางจิตใจที่เปลี่ยนความทุกข์ของผู้อื่นให้เป็นความรับผิดชอบของตนด้วยความเมตตากรุณา และใช้หลักอคติ 4 เป็นเครื่องกำกับความเที่ยงธรรมเพื่อให้เกิดช่วยเหลือเป็นไปอย่างโปร่งใส ปราศจากความลำเอียงทางเชื้อชาติ ศาสนา หรืออุดมการณ์ทางการเมือง นอกจากนี้ยังสามารถบูรณาการหลักสาราณียธรรม 6 เพื่อสร้างความระลึกถึงกันผ่านเมตตากาย วาจา ใจ และการแบ่งปันทรัพยากรอย่างยุติธรรม (สาธารณโภคี) ซึ่งจะเปลี่ยนผ่านจากการทำความดีชั่วคราวสู่การเป็นวัฒนธรรมจิตอาสาที่ฝังรากลึกในจิตสำนึก ผลลัพธ์ที่ได้จากการพัฒนาตามแนวทางนี้มิใช่เพียงการแก้ปัญหาทางสังคมหรือการพัฒนาทางวัตถุเท่านั้น แต่ยังนำไปสู่ ประโยชน์ตน คือความสงบสุขทางจิตใจของผู้ปฏิบัติ และ ประโยชน์รวม คือเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตยที่มีสันติวัฒนธรรมเป็นแกนกลาง สรุปได้ว่าจิตอาสาตามแนวพุทธบูรณาการคือกลไกสำคัญในการสร้างสรรค์สังคมพหุวัฒนธรรมให้ก้าวพ้นวิกฤตความขัดแย้งและขับเคลื่อนประเทศชาติไปสู่ความสันติสุขอย่างมั่นคงและยั่งยืนตามวิถีทางแห่งธรรม

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรม

ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางวัตถุและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้วิถีชีวิตของมนุษย์แปรเปลี่ยนไปสู่ความเป็นปัจเจกนิยม มากขึ้น ปัญหาความเห็นแก่ตัว และการขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวมกลายเป็นวิกฤตการณ์ทางจริยธรรมที่บ่อนทำลายรากฐานของสังคม สันติสุข การรื้อฟื้นแนวคิด จิตอาสา จึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเสริมพลังทางสังคม อย่างไรก็ตาม การพัฒนาจิตอาสาให้ยั่งยืนนั้นมีอาจฟังเพียงแรงจูงใจภายนอก แต่ต้องอาศัยการพัฒนาปัจจัยภายในผ่านการบูรณาการหลักพุทธธรรม เพื่อสร้างกระบวนการที่คนใหม่ให้พลเมืองมีความเสียสละและอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขมหาชน

มโนทัศน์จิตอาสาในมิติพุทธศาสตร์ จิตอาสาในทรรศนะทางพระพุทธศาสนาเปรียบได้กับหลักพรหิตประโยชน์ หรือการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) ซึ่งเป็นคุณธรรมของสัตว์บุรุษที่มุ่งเน้นการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อบรรเทาทุกข์ของสังคม โดยมีรากฐานมาจากความเข้าใจในกฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผล ที่ว่ามนุษย์ทุกคนต่างเกื้อกูลและเชื่อมโยงถึงกัน จิตอาสาจึงมิใช่เพียงการให้สิ่งของ แต่คือกระบวนการยกระดับปัญญาภายในให้เห็นคุณค่าของความเสียสละและการลดละอัตตา เพื่อสร้างสังคมที่มีความยุติธรรมและเสมอภาค

ปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาการประสานระหว่างปัจจัยภายนอกและภายใน การที่บุคคลจะมีจิตอาสาอย่างต่อเนื่องนั้นได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลายประการ (สุทธิคำพร บำราญ, 2540) ปัจจัยภายนอกประกอบด้วย สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย โครงสร้างองค์กรที่ยุติธรรม และการได้รับการยอมรับจากสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วม (Participation) ในระดับการร่วมวางแผนและการร่วมรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน (ปริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, 2549) อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายในถือเป็นตัวขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุด ได้แก่ ทศนคติเชิงบวก ความเมตตากรุณา และความรู้สึกร่วมใจที่ซื่อสัตย์ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้สามารถพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการใช้หลักพุทธธรรมเป็นเข็มทิศนำทาง

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาด้วยพุทธบูรณาการ

การพัฒนาจิตอาสาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นการหลอมรวมจริยธรรมเข้ากับวิถีปฏิบัติ โดยมีหลักธรรมสำคัญที่เป็นพลังขับเคลื่อน 3 ประการหลัก ได้แก่

1. **การพัฒนาพลังปฏิบัติด้วยหลักพละ 5** ผู้ทำงานจิตอาสาจำเป็นต้องมี พลธรรม หรือกำลังเครื่องสนับสนุนความสำเร็จ ประกอบด้วย ศรัทธา ในความดี วิริยะ คือความเพียรในการแก้ปัญหา สติ ที่รอบคอบ สมานิ ที่มุ่งมั่น และ ปัญญา ที่เท่าทันต่อสภาวการณ์ พละ 5 จึงเป็นอินทรีย์หลักที่ช่วยให้อาสาสมัครทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเข้มแข็งต่ออุปสรรค

2. **การพัฒนาความรักสากลด้วยหลักพรหมวิหาร 4** พรหมวิหารธรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตอาสาดำเนินไปบนพื้นฐานของความประเสริฐ อาสาสมัครต้องมี เมตตา ปราบปรามดีต่อเพื่อนมนุษย์เสมือนญาติ มี

กรุณา พร้อมลงมือช่วยเหลือเมื่อเห็นผู้อื่นเป็นทุกข์ มี มุทิตา ยินดีในความสุขของสังคม และมี อุเบกขา ที่วางใจ เป็นกลางเมื่องานสำเร็จโดยไม่ยึดติดในคำสรรเสริญหรือความผิดหวัง

3. การรักษามาตรฐานจริยธรรมด้วยหลักอคติ 4 และสาราณียธรรม 6 เพื่อให้งานจิตอาสาเกิดความชอบธรรม ผู้ปฏิบัติงานต้องปราศจากความลำเอียง (อคติ 4) ทั้งความรัก ความชัง ความหลง และความกลัว พร้อมทั้งใช้หลัก สาราณียธรรม 6 เป็นเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ การแสดงไมตรีต่อกันทางกาย วาจา ใจ (เมตตา 3) การแบ่งปันทรัพยากร (สาธารณโภคี) การเคารพศรัทธา (ศีลสามัญญุตตา) และการปรับความเห็นเข้าหากัน (ทัญญูสามัญญุตตา)

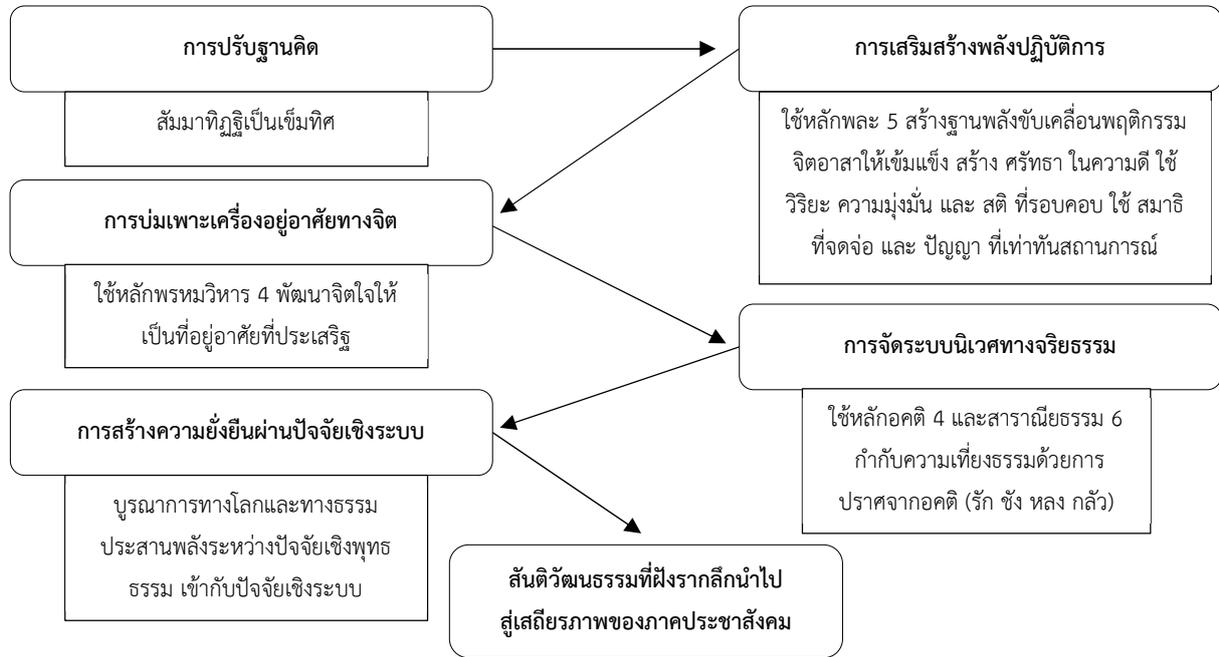
บทสรุปการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรมคือกระบวนการสร้างสรรค์สังคมสันติสุขจากภายในสู่ภายนอก เมื่อพลเมืองได้รับการกล่อมเกลียดด้วยหลักผละ 5 พรหมวิหาร 4 และสาราณียธรรม 6 จะส่งผลให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะที่เข้มแข็ง การพัฒนาเช่นนี้ไม่เพียงแต่ช่วยแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ทางสังคม แต่ยังช่วยสร้างวัฒนธรรมแห่งการเกื้อกูลที่ก้าวข้ามความขัดแย้ง นำพาสังคมไปสู่ความสงบร่มเย็นที่ยั่งยืนผ่านพลังของ ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ ที่พร้อมเสียสละเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษยชาติสืบไป

บทสรุป

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาในสังคมร่วมสมัย ท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางจริยธรรมและการขยายตัวของวิถีชีวิตแบบปัจเจกนิยม มีอาจสำเร็จได้เพียงการรณรงค์เชิงพฤติกรรมภายนอกหรือการฟุ้งเฟ้อแรงจูงใจชั่วคราว แต่จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการบูรณาการที่ลึกซึ้งระหว่างองค์ความรู้ทางรัฐประศาสนศาสตร์และพุทธศาสตร์อย่างเป็นระบบ จากการศึกษาพบว่า จิตอาสา ในทรรศนะพุทธศาสตร์คือการรื้อฟื้นจิตวิญญาณของ ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ ซึ่งมีรากฐานมาจากสัมมาทิฐิที่มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างตนเองและผู้อื่น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องประสานพลังระหว่าง ปัจจัยเชิงระบบ ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย โครงสร้างองค์กรที่ยึดธรรม และกระบวนการมีส่วนร่วมในทุกมิติ เข้ากับ ปัจจัยเชิงพุทธธรรม อันเป็นเครื่องมือยกระดับปัญญาและสำนึกสาธารณะจากภายใน หัวใจสำคัญของการพัฒนาคือการใช้หลักพุทธธรรมเป็นกลไกขับเคลื่อนพฤติกรรมพลเมือง โดยมี หลักผละ 5 เป็นฐานในการสร้างพลังแห่งความเชี่ยวชาญและความมุ่งมั่น หลักพรหมวิหาร 4 เป็นเครื่องอยู่อาศัยประเสริฐทางจิตใจที่เปลี่ยนความทุกข์ของผู้อื่นให้เป็นความรับผิดชอบของตนด้วยความเมตตากรุณา และใช้ หลักอคติ 4 ร่วมกับ หลักสาราณียธรรม 6 เป็นเครื่องกำกับความเที่ยงธรรมและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมพหุวัฒนธรรม การบูรณาการนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยลดทอนอัตรากำลังและความเห็นแก่ตัวของบุคคลลงได้ แต่ยังเป็นการสร้าง ระบบนิเวศทางจริยธรรม ที่เปลี่ยนผ่านสังคมจากความต่างคนต่างอยู่ ไปสู่สังคมแห่งการเกื้อกูลและไว้วางใจซึ่งกันและกัน ในท้ายที่สุด ผลลัพธ์ของการพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรมย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ 2 ประการที่สอดคล้องกัน คือ ประโยชน์ตน ได้แก่ สุขสงบและความอึดใจจากการเป็นผู้ให้ และ ประโยชน์มหาชน ได้แก่ เสถียรภาพของภาคประชาสังคมที่ตื่นรู้และสันติวัฒนธรรมที่มั่นคง การขับเคลื่อนสังคมด้วยจิตอาสาตามวิถีพุทธบูรณาการนี้เอง จึงเป็นคำตอบสำคัญในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างสรรค์สังคมสันติสุข ภายใต้หลักการแห่งสันติธรรมและภราดรภาพ

องค์ความรู้

การสร้างประชาธิปไตยที่ยั่งยืนไม่ใช่การปฏิรูปกฎหมาย แต่คือการปฏิรูปคน และ ทัศนคติ โดยมีชุดองค์ความรู้ที่สำคัญ 3 มิติ ดังนี้ ดังนี้

ภาพที่ 1 การพัฒนาด้านจิตอาสาตามวิถีพุทธบูรณาการ

การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามแนวพุทธบูรณาการ คือกระบวนการยกระดับพลเมืองจากวิถีปัจเจกนิยมสู่การเป็น ผู้บำเพ็ญพรตประโยชน์ อย่างเป็นระบบ โดยมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การประสานพลังระหว่างปัจจัยเชิงระบบที่เอื้ออำนวยเข้ากับปัจจัยเชิงพุทธธรรมเพื่อขับเคลื่อนจิตสำนึกจากภายใน ขั้นตอนการพัฒนาเริ่มจากการปรับฐานคิดด้วยสัมมาทิฐิเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับสังคม ก่อนจะเสริมสร้างพลังปฏิบัติการด้วยหลักพละ 5 เพื่อสร้างความเชี่ยวชาญและความมุ่งมั่นในภารกิจ ควบคู่ไปกับการบ่มเพาะจิตใจด้วยพรหมวิหาร 4 เพื่อเปลี่ยนความทุกข์ของผู้อื่นให้เป็นความรับผิดชอบของตนด้วยความเมตตา กรุณาอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังต้องกำกับกระบวนการด้วยหลักอคติ 4 เพื่อรักษาความเที่ยงธรรมปราศจากความลำเอียง และใช้หลักสารานีธรรม 6 เป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากรที่ยุติธรรมและการปรับทัศนคติเพื่อแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง การดำเนินงานตามขั้นตอนเหล่านี้จะช่วยสร้างระบบนิเวศทางจริยธรรมที่เข้มแข็ง นำไปสู่การเกิด ประโยชน์ตน คือความอึดเอิบใจของผู้ให้ และ ประโยชน์มหาชน คือเสถียรภาพของภาคประชาสังคมที่ตื่นรู้ ส่งผลให้เกิดสันติวัฒนธรรมที่ยั่งยืนภายใต้หลักสันติธรรมและภราดรภาพที่สามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมและมั่นคงสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2545). *การคิดเชิงสร้างสรรค์*. กรุงเทพฯ: ชัคเชส มีเดีย.
- ธงชัย สันติวงษ์. (2545). *การจัดการ*. กรุงเทพฯ: ธนเพรส แอนด์ กราฟฟิค.
- นิติพล ภูตะโชติ. (2556). *พฤติกรรมองค์กร: ปัญหาของการสื่อสาร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชาต สถาปัตตานนท์ และคณะ. (2549). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัชรพรรณ พรหมกฤษ. (2557). การพัฒนาประชาธิปไตยและการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย. *วารสารรัฐสภา*, 62(7), 9-43.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยุวดี รื่นภาค. (2542). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ความปลอดภัยในการทำงานระดับวิชาชีพ*. (ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกริก.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วนิดา ลิ้มจิตสมบุญ. (2536). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมนึก ปัญญาสิงห์. (2524). *ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2550). *ความหมายและขอบข่ายของจิตสำนึกทางสังคม*. กรุงเทพฯ: วรณกมล.
- สุทธิคำพร บำราญ. (2540). *ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของพัฒนากร: กรณีศึกษาเฉพาะจังหวัดปัตตานี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.
- Berlo, D. K. (1960). *The Process of Communication: An Introduction to Theory and Practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hornby, A. S. (2005). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. (7th Edition). Oxford: Oxford University Press.